

HILARIUS 3. HIMNUSZA

De tentationibus Christi per diabolum
– Krisztus megkísértéseiről az ördög által

ADAMIK TAMÁS

Az Arezzói kódexben a 3. himnusz címe *In Satanam*.¹ – „A Sátán ellen.” Buzna azonban Wihelm Meyer² nyomán a *De tentationibus Christi per diabolum* címet adta neki.³ Hilarius ördög jelentésben a héber *Satan*, *Satanas* szót alkalmazza e himnusz első versszakában; eredeti jelentése ’ellenség’, ti. Istené; a görög eredetű *diabolum* szinonimája. Az Újszövetségen kívül Tertullianus is említi *Apologeticum*-ában: „A költők is tudnak démonokról, sőt a műveletlen tömeg is használja átkozódó szokásaiban. Lám, a Sátán, e gonosz fajzat fejedelmének nevét is, lelkében rejlő meggyőződés okán, ugyanilyen átkokat hintő beszédben hirdeti.”⁴ Mind Gamurrini, mind Buzna szövegközléséből egyértelmű, hogy a himnusz csonkán maradt ránk. A fennmaradt rész tíz háromsoros strófából épül fel. Azonban a tizedik strófa csonka: a második sora közepe után megszakad. Így a himnusz összerjedelme 28 és fél sor. Mivel a 3. himnusz nem abecedarium, nem tudhatjuk biztosan, hány versszak veszett el a végéről. A megmaradt szövegrész hat részre tagolódik; a hatodik részből azonban csak másfél sor maradt fenn. A himnusz latin szövegét Buzna Viktor disszertációja alapján közöljük, de figyelembe vesszük Feder⁵ kiadását is. Magyar szövegét saját fordításunkban adjuk közre a latin eredetivel párhuzamosan.

A HARMADIK HIMNUSZ FELÉPÍTÉSE

Az 1. rész nyilvánvalóan bevezetés: a költő felszólítja hallgatóit és olvasóit, hogy énekeljenek együtt azon dicsőséges harcokról, amelyekben az új Ádám, Jézus Krisztus legyőzte a Sátánt. A *concinamus* (énekeljük!) igealak használatával Hilarius hangsúlyozza, hogy himnuszát közös éneklésre írta (1. versszak).

¹ Gamurrini: S. Hilarii Tractatus, 32.

² Meyer: Die drei arezzaner Hymnen des Hilarius, 415.

³ Buzna: De hymnis S. Hilarii, 64.

⁴ Tertullianus Művei, 105.

⁵ Feder: S. Hilarii episcopi Pictaviensis *Opera*, 214–216.

*Adae carnis gloriosa et caduci corporis
in caelesti rursus Adam concinamus proelia,
per quae primum Satanas est Adam victus in novo.*

Énekeljük dicsőséges Ádám-húsnek harcait,
majd ismét az égi Ádám meg nem szűnő érdemét,
melyek által új Ádámokban győzetett le Ördögünk.

A 2. részben lefesti a Sátán csalárd természetét, aki a bűnbeesés után úgy képzei, hogy pusztító eszméi az egész világon elterjedtek, tehát az emberiségnek nincs már reménye az üdvösségre, ezért ujjong (2–3. versszak).

*Hostis fallax saeculorum et dirae mortis artifex
iam consiliis toto in orbe viperinis consitis,
ad salutem nil restare spei humanae existimat.*

*Gaudet aris, gaudet templis, gaudet sanie victimae;
gaudet falsis, gaudet stupris, gaudet belli sanguine;
gaudet caeli conditorem ignorari gentibus.*

Századoknak ellensége, pusztításnak mestere,
mert világunk telehordta mindennel, mi mérgezett,
azt gondolta, semmi sincs már, embernek, mi üdvöt ad.

Örül szentély, hogyha pusztul, vérnek, ami áldozat.
Örül rossznak, örül bajnak, örül, hogyha háborús.
Örül, hogyha a Teremtőt nem ismerik nemzetek.

A 3. részben miközben a Sátán ujjong az emberiség pusztulásán, egyszer csak hallja: „dicsőség a magasságban Istennek és békesség a jóakarató embereknek”, mert megszületett Jézus Krisztus. E hírt hallván megretten (4–5. versszak).

*Inter tanta dum exultat nostrae cladis funera,
deo audit in excelsis nuntiari gloriam
et in terra pacem hominum voluntatis optimae.*

*Terret caetus angelorum laetus ista praedicans;
terret Christum terris natum nuntians pastoribus,
magnum populis hinc futurum desperatis gaudium.*

Miközben már szörnyen ujjong, látva nagy csapásaink,
hallja, Isten dicsőségét magasságban hirdetik,
földön pedig békességet embernek, ki jót akar.

Megrémíszi, hogy angyalok boldogan ezt hirdetik.
Megrémíszi, Krisztusunkat földön látják pásztorok,
mert hát ennek örvendeznek reményt vesztett emberek.

A 4. részben megrémülve e nagy dolgoktól, a Sátán utánajár, hogy igaz-e az, amiről hallott. De először semmi olyasmit nem vesz észre, ami eltérne a természetes jelenségektől. A Jordán folyó mellett azonban észreveszi Keresztelő Jánost, amint kereszteli a bűnbánó tömeget, majd hangot hall az égből: „Ez az én szeretett fiam, akiben kedvem telik” (6–8. versszak).

*Errat partes in diversas tantis rebus anxius.
quaerit audax, ecquis hic sit tali dignus nuntio;
nichil ultra, quam commune est, terris ortum contuens.*

*Cernit tamen hi quod Iohannes in desertis praedicet,
aquis mersans in Iordanis, cunctis poenitentiam,
quam sequatur confessorum criminum remissio.*

*Inter turbas, quae frequentes mergebantur, accipit
vocem e caelo praedicantem: Meus est hic filius.
hunc audite! hic dilectus in quo michi complacet.*

Mindenfelé tévelyegve, nagy dolgoktól zaklatott,
bátran kutat: ilyen híre van-e méltó létezőnk?
Azon felül semmit sem lát, mi földön természetes.

Látja viszont Jánost, aki a pusztában prédikál
bűnbánatot mindazoknak, kik megvallják bűnüket,
ezt követi a megvallott bűnöknek bocsánata.

Nagy tömegben merítkeznek Jordán-vízben, hallja ám,
hogy egy hang az égből hangzik messze: „Ő az én fiam”,
„Őt hallgassad, mert szeretem, s kedvem benne meglelem.”

Az 5. részben ismét hangsúlyozza a szerző azt, aminek már a második himnuszban kiemelt szerepet szánt. A hallott hangok ellenére Krisztust embernek tekinti a Sátán, mert Krisztusnak teste van, mint Ádámnak, akit egyszer már rászédett (9. versszak).

*Cernit hominem, cernit corpus Adae, quod perlexerat.
nichil ultra vox honoris afferebat desuper.
scit terrenam subiacere mortis legi originem.*

Látja: ember, látja testét Ádámnak, kit lépre csalt.
Semmi hang nem jött le fentről, tiszteletből nincs tovább.
Tudja, hogy a test törvénye földforrásból csörgedez.

A 6. részből, az utolsóból csak másfél sor maradt fenn. Ám ennek a másfél sornak jelentősége a himnusz témáját tekintve rendkívül nagy. Azt a szót tartalmazza ugyanis, amelyről az egész himnusz a címét kapta abban az időben, amikor még e himnusz teljes terjedelme megvolt. Ez a szó a *temptandum*, melynek jelentése 'kísértés', előszavával együtt *ad temptandum* 'kísértésre'. Az ezt követő másfél sorból egyértelmű a 6. rész tartalma. Az első teljes sor kerek egész mondat, a 6. rész tételmondata, amelynek alánya a Sátán, ez egyértelmű a megelőző kilenc versszakból. A töredékes második sorral pedig a tételmondat kifejtése kezdődik, feltehetően az a három kísértés, amelyekről az evangéliumok is beszámolnak.

*Ad temptandum multas artes priscae fraudis commovet.
quaerit audax tempus quod sit.....*

Kísértésre sok receptjét cselvetésnek összehord.
Nagy merészen fölkatatja, mely időben.....

A 29. sorban félbeszakad a himnusz, de a 28. sorból nyilvánvaló, hogy az elveszett sorok és versszakok témája Jézus megkísértése volt az Ördög által, úgy, ahogyan azt az evangélisták leírják.⁶

⁶ Vö. Mt 4, 1–11; Mk 1, 12–13; Lk 4, 1–13.

A HARMADIK HIMNUSZ EREDETISÉGE ÉS TEOLÓGIÁJA

Buzna Viktor ezen himnusz esetében is kimutatja, hogy építőkövei megtalálhatók Hilarius dogmatikai és exegetikai műveiben; például a *caelestis Adam* kifejezést ott találjuk a 122. zoltárértelmezésben: *Caelestis est ergo secundus Adam, et idcirco caelestis, quia verbum caro factum est, ex spiritu scl. et deo homo natus est.*⁷ – „Az égi, tehát a második Ádám, és azért égi, mert az ige testté lett, ti. a Lélekből és Istentől emberként született.” A *hostis fallax* (csalárd ellenség), *mortis artifex* (halál mestere) kifejezések az Ördög, a Sátán megnevezésére előfordulnak Máté azon jelenetében is, amelyben a negyvennapos böjt idején az Ördög megkísérti Jézust, mondván: „Ha Isten fia vagy, mondd, hogy ezek a kövek kenyérré változzanak” (4, 3). Ehhez ezt az értelmezést fűzi Hilarius: *Fallax diabolus et ad traducendum artifex callidissimus* – idézi Buzna.⁸ De érdemes az egész mondatot idézni: „A csalárd ördög és a rászedésnek legravaszabb mestere tudta, hogy Krisztus mindenható, és átlátta, hogy böjt idején az ember éhezik, de azt nem tudta, hogy mire.”⁹ Tehát a nagyböjt idején kísérti meg Krisztust, mert az éhes embert könnyű kísértésbe vinni. Krisztus azonban nem annyira kenyérré, mint az ember üdvösségére éhezve mondta: „Nemcsak kenyérral él az ember.”¹⁰ A himnusz 3. versszakában pedig az Ördög örvendezik, mert sikerült Ádámot rávennie az ősbűn elkövetésére, és ezt a *gaudet* hétszeres ismétlésével fejezi ki. Ez a motívum zoltármagyarázataiban is szerepel: *Diabolus, cum deum tentare ausus est, suum esse saeculum gloriatur*¹¹ – „Az Ördög, amikor merészelt megkísérteni Istent, azzal dicsekedett, hogy övé a világ.” Ezen párhuzamok alapján a 3. himnusz esetében is kijelenthetjük, hogy Hilarius alkotása.

Ami pedig a 3. himnusz teológiai tartalmát illeti, azt csak az első és a második himnuszhoz viszonyítva lehet megvilágítani. Hilariusnak három, autentikusnak elfogadott himnusza ugyanis Krisztus személyiségével kapcsolatos. A *De Christo genito deo* (Krisztusról, a nemzett istenről) című első himnuszban az Atya Isten és a Fiú Isten egymáshoz való viszonyát fejt ki. A *De resurrectione carnis* (A test feltámadásáról) című második himnuszban Jézus Krisztus tanító tevékenységét, szenvedéstörténetét, halálát és feltámadását írja le, és ennek hatását az ember, így Hilarius lelkének üdvtörténetére is. A *De tentationibus Christi per diabolum* (Krisz-

⁷ Buzna: De hymnis S. Hilarii, 65, 3. lj.: *In Psalm. CXXII.* 108. F.; vö. S. Hilarii: *Super Psalm, CXXII,* 3 (582).

⁸ Uo., 66, 1. lj.: *In Matth. III.* 99. K.

⁹ Hilaire de Poitiers: *Sur Matthieu, tome 1:* „*Fallax diabolus et ad traducendum artifex callidissimus posse omnia Christum sciebat et esuritionem in homine ex ipso ieiunii tempore sentiebat igitur quidnam esuriretur*” (3, 3–6).

¹⁰ Vö. Pesthy-Simon: *Die Theologie der Versuchung im frühen Christentum.*

¹¹ Buzna: De hymnis S. Hilarii, 66. o. 4. lábjegyzetében: *In Psalm. CXVIII.* 193. L.

tus megkísértéseiről az ördög által) című harmadik himnuszban pedig a Sátán és Jézus Krisztus küzdelmére koncentrálnak. Ugyanakkor búvópatakként mindhárom himnuszban megjelenik az ember és a Sátán, és ismételten előtérbe kerül a Sátánnak az a tévedése, hogy Jézus Krisztus csak ember, s ez a tévedése okozza bukását.

Míg azonban az első és a második himnuszban csak utalások vannak a Sátán ravaszágára és gonoszságára, a harmadik himnusz elejétől a végéig a Sátán ármanykodásáról és harcáról szól az ember és Jézus Krisztus ellen. Más szóval azt is mondhatnánk, hogy a harmadik himnusz a Sátán ravasz és gonosz természetét tetteiben és tevékenységében mutatja be. Rögtön az első versszakban arra szólítja fel Hilarius híveit, hogy énekeljenek együtt Ádám, az első ember és az égi Ádám esendő testéért folytatott harcról, amelyben az új Ádám először győzte le a Sátánt. A második versszakban kifejti, hogy a Sátán a világ csalárd ellensége, a kegyetlen halál mestere, aki gonosz csapdáival az egész világot behálózta, hogy az ember helyzetét reménytelenné tegye a világban. A harmadik versszakban *gaudet* (örül) ige hétszeres ismétlésével fejezi ki, hogy a Sátán minden olyan dolgot örömmel üdvözöl, ami ártalmára van az embernek, mint a pogány oltárok és templomok, emberi gonoszság, véres háborúk. Ezen örvendezés közben a negyedik versszakban egyszer csak hallja, hogy Isten dicsőségét hirdetik magasságban, a jóakarató emberek pedig békességet; mindettől megrémül az ötödik versszakban. Rémületében rohángászik a világban, és keresi a hatodik versszakban, hogy ki az, akiről a jövődőlés szól, de nem talál semmi rendkívülit. Egyszer azonban látja ám a hetedik versszakban, hogy keresztelő Szent János prédikál a sivatagban, és a Jordán folyóban kereszteli a bűnbánó embereket. Miközben az emberek tömegesen merülnek el a Jordán vízében, a nyolcadik versszakban az égből ezt a hangot hallja: „Ez az én fiam. Őt hallgassátok. Szeretem őt, benne lelem kedvemet” – *Meus est hic filius. hunc audite! hic dilectus, in quo michi complaceat*. A Sátán tudni szeretné a kilencedik versszakban, kire vonatkoznak ezek a szavak, de csak embereket lát, akik olyanok, mint az első ember, Ádám, akit már rászédett, és ennek következtében alá vannak vetve a halál törvényének. Természetesen a megkereszteltek között észreveszi Jézus Krisztust is, de csak embernek tekinti a tizedik versszakban, és elhatározza, hogy ősi csalárdságának sok fogásával kísértésbe viszi (*Ad temptandum multas artes priscae fraudis commovet*, 10,1).

A 3. himnusz fő forrása az evangéliumok, amelyek beszámolnak Keresztelő János tevékenységéről, Jézus Krisztus megkeresztelkedéséről és a Sátán által történő megkísértéséről: Máté 3, 1–6, 13–17; 4, 1–11; Márk 1, 1–13; Lukács 3, 1–22; 4, 1–13.

János evangélista tudósít Keresztelő Szent János tanúságtételéről, de Jézus megkísértéséről nem szól (1, 19–34). A zsidók farizeusokat küldenek Keresztelő Jánoshoz, hogy megkérdézzék tőle, ki ő valójában. Raymond E. Brown így összegezi János evangéliumának ezt a jelenetét: „Az első nap két kérdezősködésre kerül sor: 19–23. és 24–27. versek. Az elsőre válaszolva Keresztelő János magára nézve minden

hagyományos eszkatologikus funkciót cáfol egyre erősödő tagadással: „Én nem vagyok a Messiás ... Nem az vagyok ... Nem!” Ő önmaga számára csak a hírnök szerepét vindikálja, így minden figyelmet is csak arra irányít, akinek jönnie kell. A második kérdésre válaszolva, igazolja keresztelő tevékenységét annak előkészítésével, akinek jönnie kell.¹²

Máté beszámolóját idézzük, mert erre az evangéliumra biztosan támaszkodott Hilarius,¹³ amikor harmadik himnuszát megírta, hiszen terjedelmes kommentárt írt ehhez az evangéliumhoz:

„Azokban a napokban megjelent Keresztelő János, és hirdette Júdea pusztájában: »Térjetek meg, mert közelgett a mennyek országa.« Ő az, akiről Izajás próféta beszél: »A pusztában kiáltónak szava: 'Készítsétek az Úr útját, tegyétek egyenessé ösvényeit.'« Jánosnak teveszörből volt az öltözete és bőrvön a csipője körül, az étele pedig sáska volt és vadméz. Akkor kiment hozzá Jeruzsálem, az egész Júdea és a Jordán egész környéke. Megkeresztelte őket a Jordán folyóban, és megvallották bűneiket.” (Mt 3, 1–6)

„Akkor Jézus eljött Galileából a Jordán mellé Jánoshoz, hogy az megkeresztelje őt. De János igyekezett visszatartani: »Nekem van szükségem arra, hogy megkeresztelkedjem általad, és te jössz hozzám?« Jézus azonban ezt válaszolta neki: »Hagyd ezt most, mert így illik teljesítenünk minden igazságot.« Akkor engedett neki. Miután Jézus megkeresztelkedett, mindjárt feljött a vízből, és íme, az ég megnyílt neki, és látta Isten Lelkét, mint galambot leereszkedni és rászállni. És íme, egy hang hangzott az égből: »Ez az én szeretett fiam, akiben kedvem telik.«” (Mt 3, 13–17)

„Akkor a Lélek elvezette Jézust a pusztába, hogy megkísértse az ördög. Miután negyven nap és negyven éjjel böjtölt, végül megéhezett. Odajött hozzá a kísértő és ezt mondta neki: »Ha Isten fia vagy, mondd, hogy ezek a kövek legyenek kenyérré.« De ő ezt válaszolta: »Írva van: 'Nem csak kenyérral él az ember, hanem minden igével, amely az Isten szájából származik.'« (4, 1–4).

Akkor magával vitte őt az ördög a szent városba, odaállította a templom ormára és azt mondta neki: »Ha Isten fia vagy, vesd le magadat! Mert írva van: 'Angyalainak parancsolt felőled: a kezükön hordoznak téged, hogy kőbe ne üssed lábadat.'« Jézus ezt mondta neki: »Az is írva van: 'Ne kísértsd az Urat, Istenedet.'« (4, 5–7)

¹² Brown: *Commento al Vangelo spirituale*, 61: „Il primo giorno ci sono due interrogazioni: vv. 19-23 e 24-27. In risposta alla prima, Giovanni il Battista rifiuta per sé ogni ruolo escatologico tradizionale con negazioni progressivamente più brusche: »Io non sono il Messia ... Non lo sono ... No!«. Egli rivendica per sé solo un ruolo di araldo, accentrando così tutta l'attenzione su colui che deve venire. In risposta alla seconda, egli giustifica anche il suo battesimo in termini di preparazione per colui che deve venire.”

¹³ A Szentírást a Neovulgata alapján idézzük.

Azután magával vitte őt az ördög egy igen magas hegyre. Megmutatta neki a világ összes országát és azok dicsőségét, majd azt mondta neki: »Ezeket mind neked adom, ha leborulva imádsz engem.« Jézus azt felelte neki: »Távozz, Sátán! Mert írva van: 'Uradat, Istenedet imádd, és csak neki szolgálj!'«

Akkor elhagyta őt az ördög, és íme, angyalok jöttek hozzá és szolgáltak neki.” (4, 8–11).

Donald Guthrie és J. Alec Motyer is kiemelik az idézett helyek kommentárjában, hogy Jézus megkeresztelkedésének és megkísértésének részletes leírása szorosan kötődik Máté evangéliumához, és célja, hogy Jézus nyilvános fellépését igazolja. De szimbolikusan felidézi az egyiptomi kivonulást is és az üdvösségnek új lehetőségét. Egyedül Máté ábrázolja Keresztelő János bizonytalankodását, hogy megkeresztelje-e Jézust vagy sem. Emiatt egyes kutatók e kitévelt későbbi betoldásnak tekintették. Helytelenül, hiszen egyszerűen csak Keresztelő János Jézus iránti nagy tiszteletét és azt a nagy különbséget fejezi ki, amely közötté, a szent ember és Jézus Krisztus, az igaz ember és igaz Isten között fennáll. Ahogyan János Jézushoz viszonyult a keresztelés előtt és a keresztelés folyamán, azzal kinyilvánította Jézus Messiás voltát. Jóllehet a megjövendölt Messiás megérkezett, János tovább folytatta tevékenységét, mert Jézus még rejtett volt a nyilvánosság előtt, és nyilvános fellépésének előkészítése még nem zárult le.¹⁴

Jézus megkísértésével kapcsolatban kifejtik az említett szerzők, hogy Márk csak utal rá, mondván: „negyven nap és negyven éjjel volt a pusztában, és megkísértette a Sátán” (1, 12). Ezzel szemben Lukács mindhárom kísértését ismerteti (4, 1–13). Máté lélektani szempontból részletesen ábrázolja az eseményeket, Lukácsot inkább földrajzi szempontok vezetik. Jézus megkísértését tehát csak a szinoptikus evangéliumok és a Zsidókhoz írt levél említik (Zsid 2, 18; 4, 15). A pusztába való vezetést a Lélek művelte, mert szükséges volt, hogy Jézus kiállja ezt a próbát. A megkeresztelkedés után a pusztában eltöltött negyven nap kicsinyített mása annak a negyven napnak, amelyet Izrael népe Mózes vezetésével eltöltött a pusztában „keresztsége” után, amikor kivonult Egyiptomból, és Isten fiának nevezték el; vö. Ózeás 11, 1: „*Et ex Egypto vocavi filium meum*. Az első emberpár és Mózes próbának vettetik alá; vö. 1 Móz 3, 1). Ez Krisztus megkísértésének előképe. Az első próba, a kövek kenyérré változtatása önhatalmú cselekedet lett volna, amely kétségbe vonta volna Isten hűségét, és tőle függetlenné tehetné volna őt. Jézus válasza, amely az *Írva van* kitével után következik, idézet 5Móz 8,3-ból, ahol is az izraeliták elégedetlenkednek a mannával kapcsolatban. Tehát ott is a test kísértéséről van szó, a testi vágyakról, amelyek Isten adományaival szembeni elégedetlenséghez vezethetnek.

¹⁴ Kommentar zur Bibel, Mt 3, 13–17 Jesu Taufe.

A második kísértésben a Sátán idézete a Szentírásból ügyes, de ki van ragadva a szövegösszefüggésből. Az 5Móz 6, 13-ból vett idézettel nem azt tiltja meg Jézus az Ördögnek, hogy őt megkísértse, hanem arra figyelmezteti, hogy az Atyaistent ne vesse próba alá: *Non tentabis Dominum Deum tuum* (Mt 4, 7). Az 5 Móz 6, 13 a Masszában történt eseményekre vonatkozik, ahol a nép jelet kér Istentől, amely jelenlétét bizonyítja (2 Móz 17, 1–7). Ez tehát a lélek kísértése: a szemek kívánsága feltűnést keltő csodát produkálni. A harmadik kísértés nagyon magas hegyét vagy szimbolikusan kell érteni, hiszen olyan magas hegy nincs, amelyről a világ minden földjét be lehet látni, vagy pedig a gazdagok látása lelki látás. Az idézett szentírási hely 5Móz 6, 13, és a bálványimádásra utal vissza az aranyborjúval (2Móz 32, 1–6). A harmadik kísértés képezi a csúcspontot: a lélekre irányuló kísértés ('felfuvalkodottságból'), vö. 1Móz 3, 5: „Olyanok lesztek, mint az Isten.”¹⁵

Mivel a 3. himnusznak a Krisztus megkísértését leíró része elveszett, nem tudhatjuk pontosan, hogyan dolgozta fel himnuszában Hilarius Máté evangéliumának fentebb idézett beszámolóját Krisztus megkísértéséről. Ennek ellenére igaza lehet Buzna Vikornak, aki egybevetve e himnusz fennmaradt szövegét Hilarius Máté-kommentárjával, ezt a megállapítást teszi: „Amiket a következő versek (ti. 25., 26. stb.) tartalmaznak – ami az egész vers gondolatmenetének a legfontosabb része volt, tudniillik Krisztus háromszoros megkísértése az ördög által –, részletesebben kifejti Hilarius Mátéhoz írt kommentárjának 3. fejezetében, sőt még gondolatmenetének ugyanazt a sorrendjét is megtartja, amely versében is megmutatkozik.”¹⁶

A HARMADIK HIMNUSZ VERSELÉSE

Buzna Viktor két rövid fejezetet szentel a 3. himnusz verselésének. Az első címe *De metro hymni tertii* (A harmadik himnusz versmértékéről), a másodiké *Quaedam de accentu huius hymni* (Bizonyos dolgok ennek a himnusznak a hangsúlyozásáról). Az első fejezetben kijelenti, hogy mielőtt saját véleményét kifejtené ennek a versnek a metrumáról, W. Meyerét idézi: „ezt a trochaicus himnuszt időmértékes versmértékben írták: *metro quantitativo esse compositum*.”¹⁷ A második fejezetben azzal kezdi Buzna, hogy a szavak és a verssorok hangsúlyai ebben a versben következetesen egybeesnek. Minden trochaikus septenarius sor cezúra által két részre oszlik, ezenkívül az első rész ismét két részre osztódik úgy, hogy mindegyik rész két

¹⁵ Kommentar zur Bibel, Mt 4, 1–11.

¹⁶ Buzna: De hymnis Hilarii, 67: „Iam subsequentibus (versu scl. 25. 26. etc.) quae continetur, – quod caput erat totius carminis cogitationumque quasi prima Hilarii, triplex videlicet illa tentatio Christi per diabolum, – fusius in Commentario ad Matth. c. III. exponuntur atque ipse etiam cogitationum ordo servatur idem, qui in carmine ostenditur.”

¹⁷ Buzna: De hymnis S. Hilarii, 68.

verslábból áll. Ezt először W. Meyer ismerte fel: 1. „Ezt a 29 septenarius sort Hilarius már 366 előtt írta, és azáltal leginkább egyedülálló, hogy a szótagok időmértékes metrumát alkalmazva, a trochaikus dimeterek mindig két részre oszlanak.”¹⁸ 2. Meyer több ilyen verset talált a középkori irodalomban, „De hiányzott egy időmértékes mintakép. Ezt találtuk meg Hilarius ezen költeményének 29 időmértékes dimeterében” – idézi tőle Buzna.¹⁹

Buzna megkérdőjelezi e himnusz időmértékes ritmusát, mert nem tudja belátni, hogy miért időmértékes (quantitatis) és nem inkább hangsúlyos (accentus) ritmusú ez a vers. Véleményét azzal bizonyítja, hogy e vers sorai három-három részre vannak szándékosan felosztva. Ezt a technikát már maga Meyer észrevette a ritmikus költeményekben, ezt írja ugyanis: „Ezek a hetesek három-három részre vannak felosztva, ahogyan többnyire a ritmikus költészetben...”. Buzna saját véleményét Drevesével is megtámogatja, aki kiemeli, hogy a 3. himnusz abban különbözik az 1. és a 2. himnusztól, hogy a hangsúly fontos szerepet játszik benne. Végkövetkeztetését Buzna így fogalmazza meg: „Tertium igitur hymnum *ad leges rhythmicas compositum esse pro certo habere velim.*”²⁰ – „Tehát biztosnak szeretném venni azt, hogy a harmadik himnusz a *hangsúlyos verselés szabályai szerint* íródott.”

Buzna a harmadik himnusz szövegkiadásában jelzi e himnusz sorainak tagolódását. Szemléltetésül kiadásából csak az első versszakot idézzük:

Adae carnis | gloriosa || et caduci corporis
in caelesti | rursus Adam || concinamus proelia,
per quae primum | Satanas est || Adam victus in novo.

Az idézett versszak szövegközlése világosan mutatja, hogy a sorok közepén két egyenlő részre vannak osztva. De azt is jelzi, hogy a sor első felének két dimetere is elkülönül egymástól.

Dag Norberg *Introduction à l'étude de la versification latine médiévale* (Bevezetés a középkori latin verselésbe) című monográfiájában Hilarius harmadik himnuszána a verselésével is elmélyülten foglalkozik. Bár Buzna művét nem ismeri, ennek ellenére szinte több részlettel kiegészíti és árnyalja Buzna elemzését. Norberg is utal arra, hogy ez a metrum már Plautus komédiáiban is előfordul, és a népies katonadalokban. Ő is időmértékesnek tartja e vers metrumát, de olyannak, amely már utat készít a ritmikus felé, és megállapítja, hogy a trochaikus septenarius két

¹⁸ Uo. 70: „Septenarii igitur undetriginta a Hilario iam annum 366. ante compositi eo vel maxime sunt singulares, quod *metro quantitatis* syllabarum adhibito dimetros trochaicos semper in duas dissolvant partes.”

¹⁹ Uo. 70: „Aber es fehlte ein *quantitirendes Vorbild*. Dieses ist jetzt gefunden in den 29 quatitierenden Dimetern dieses Gedichtes des Hilarius.”

²⁰ Uo., 71.

részre van osztva a vers közepén. Továbbá azt is, hogy ugyanebben a sorban egy másodlagos cezúra is gyakran előfordul az első félsorban az első dipodum után.²¹ Ugyanezt a másodlagos cezurát alkalmazták a trochaikus septenariusban írt középkori körmeneti énekekben.²² Majd megjegyzi, hogy mindazokban az énekekben, amelyeket körmenetekben való éneklés céljából költöttek, a hangsúlyok egybeesnek az ütemekkel. Szent Hilarius szóban forgó himnuszában kötelezővé tette ezt a másodlagos cezurát, és azok a költők is, akik később követték példáját – írja Norberg.²³

Michele Pellegrino megjegyzi, hogy Hilarius három himnuszának mindegyike összetéveszthetetlen jellegzetességgel bír. Harmadik himnuszának metruma kereketten népies: trochaikus tetrameter katalektikus (tetrametro trocaico catalettico), a római katonadalok metruma. További sajátossága, hogy az iktus egybeesik benne a metrummal.²⁴

Charles Kannengiesser kiemeli e vers metrumának népies jellegét, és azt, hogy a római katonadalok hagyományos metruma is ez volt.²⁵

Szepes Erika és Szerdahelyi István *Verstana* ezt írja: „Az archaikus latin drámában és Lucilius szatíratördékeiben a jambikus mértékek között felbukkannak trochaikus sorok is: leggyakrabban a nyolclábú teljes sor, az octonarius ('nyolcas') és a csonka sor, latin nevén septenarius (mert a latin szóhasználat csak a teljes lábat veszi alapul). Mindkét sorfajta lábvers (a közös szótagoknak nincs kötött helyük), csak a dialógusokban fordulnak elő s leggyakoribb metszetük a középdierézis; ezt kiegészítheti egy másik dierézis az első ütem után:

— U — — — U — — — — — — U —
scis a morem, scis la borem, scis e gesta tem me am

Lásd szerelmem, lásd a gondom, lásd nyomorgó életem.
(Plautus: Pseudolus, 695. sor)

Az octonarius és septenarius megengedett kivételei, licenciái egyformák: az utolsó hosszú szótag kivételével minden hosszú helyett állhat két rövid, és minden rövid helyett állhat két rövid vagy egy hosszú, kivéve a 7. lábat:

²¹ Norberg: Introduction, 74: „Le septénaire trochaïque est divisé presque sans exception en deux parties par une coupe au milieu de vers. A celle-ci s’ajoute souvent une coupe secondaire dans le premier hémistiche après la première dipodie.”

²² Uo.

²³ Uo., 75.

²⁴ Pellegrino: La poesia di Sant’Ilario di Poitiers, 223.

²⁵ Charles Kannengiesser: S. Hilaire de Poitiers. Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Tome VII, Paris 1969, 488.

— — — U U — — — — — U U — U — U —

Respon dit mihi paucis verbis atque adeo fideliter

Válaszolt nekem ő röviden, de mégis oly hűségesen
(Plautus: *Curculio*, 333. sor.)²⁶

A hosszabb trocheusi sorokkal kapcsolatban Gáldi László ezt írja: „Ha a tizenhatos utolsó gyöngye ízét szünet vagy az utolsó előtti hang megnyújtása pótolja, *tizenötöst* kapunk; ez is régi himnuszi sorfaj, hiszen már Venantius Fortunatus (VI. század) így énekelt: „Pange lingua gloriosi praelium certaminis.”²⁷ Kódexeinkben ez a sorfaj is divatozott (vö. „Tennön magad voltál *miltó* (= méltó) világ vérét viselned.” Peer-kódex.). Általában ritka mérték; 1735-bn azonban Ráday Gedeon ebben a formában írta első nyugati ritmusú magyar versét (*Tavaszi estve*) előbb a szokásos 8,7 majd fordítva, 7,8 tagolással:

Már tavasz vólt s az erdő is | már mezít[e]lenségeit
Zöld levélbe öltöztette, | minden vigadt, kerteit
A bimbózó Flóra sok | szép virággal kisorozta,
S a megrissült levegőt | kedves illat illatozta.²⁸

Szepes Erika és Szerdahelyi István a római komédiából idéznek trochaikus hetes sorokat, Gáldi László Venantius Fortunatustól említi egy olyan himnuszt, amely ebben a versformában van írva. De egyikük sem említi Hilarius himnuszeit, sem Búzna róluk szóló disszertációját. De a római irodalmi mimus is elkerülte figyelmüket, így D. Laberius is, aki Iulius Caesar idejében híres mimusszerző volt, ám mimusaiból csak töredékek maradtak fenn. Egyik töredéke trochaikus hetes, és ez így hangzik:

Non mammosa, non annosa, non bibosa, non procax (8o. R.).²⁹
Nem is melles, nem is éltes, nem is ittas, nem pimasz.

De nem említik azokat a gúnyverseket sem, amelyeket katonái zengtek Iulius Caesarról; vö. Suetonius: *Divus Iulius* c. 49:

Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem:
ecce Caesar nunc triumphat, qui subegit Gallias,
Nicomedes non triumphat, qui subegit Caesarem.

²⁶ Szepes – Szerdahelyi: *Verstan*, 266.

²⁷ Vö. Adamik: *Latin irodalom a kora középkorban*, 303–304.

²⁸ Gáldi: *Ismerjük meg a versformákat*, 65.

²⁹ Adamik: *Római irodalom a kezdetektől...*, 221.

Galliát legyűrte Caesar, Nikomédész kit legyűrt.
Most triumfál, íme, Caesar, mert legyűrte Galliát:
nem triumfál Nikomédész, ő, ki Caesart gyűrte le.

Suetonius: *Divus Iulius* c. 51:

Urbani, servate uxores, moechum calvum adducimus,
aurum in Gallia effutuisti, hinc sumpsisti mutuum.

Őrizd, polgár, jól az asszonyt: kopasz nőcsábászt hozunk.
Mind elb...tad Galliában pénzed, itt kölcsönből élsz.

Suetonius: *Divus Iulius* c. 80:

Brutus, quia reges eiecit, consul primus factus est:
hic quia consules eiecit, rex postremo factus est.³⁰

Egykor első consulunk lett Brutus, a királyverő,
s most király lett, ím, fölöttünk Caesar, a consulverő.
(Fordította Kiss Ferencné, átdolgozta Kopeczky Rita.)³¹

De a legfeltűnőbb, hogy nem említik Aquinói Szent Tamás himnuszát sem, amely szintén trochaikus septenariusban van írva, és Babits Mihály³² meg Sík Sándor³³ is közli mind latinul, mind magyarul. Igaz, e vers metrumáról ők is hallgatnak, jóllehet Sík Sándor a himnuszok metrumáról szólva, említi Prudentiusszal kapcsolatban: „trochaikus trimeterben írt himnuszok is (rendszeresen két sorban, egy nyolc és egy hét szótagos sorban írva: ősök Prudentiusnak Minden Horára írt himnusza: *Corde natus ex parentis Ante mundi exordium*)”.³⁴ Ez utóbbiban téved Sík Sándor, mert ősök nem Prudentius általa említett himnusza, hanem Hilarius 3. himnusza, amint ezt fentebb már láttuk, illetve azok a népies katonadalok, amelyeknek metrumában Hilarius említett himnuszát írta.³⁵

³⁰ A Iulius Caesart gúnyoló három epigramma latin eredetijét idézi Kolár: *De re metrica poetarum...*, 83.

³¹ Az idézett epigrammák magyar fordításának lelőhelye: Suetonius összes művei, 32, 33, 46.

³² Babits: *Amor sanctus*, 138–139.

³³ Sík: *Himnuszok könyve*, 360–363.

³⁴ *Uo.*, 27.

³⁵ Lásd fentebb a 17. lábjegyzetet.

BIBLIOGRÁFIA

- Adamik Tamás: Latin irodalom a kora középkorban (6–8. század). Pozsony: Kalligram, 2014.
- Adamik, Tamás: Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig. Pozsony: Kalligram, 2009.
- Babits Mihály: Amor Sanctus. Középkori himnuszok latinul és magyarul. Budapest: Helikon (1933), 1988.
- Brown, Raymond E.: Giovanni. Commento al Vangelo spirituale. Presentazioni di Carlo Maria Martini, Roberto Vignolo. Aggiornamento bibliografico a cura di Franco Manzi. Assisi: Cittadella Editrice, 2000.
- Buzna, Victor: De hymnis Sancti Hilarii episcopi Pictaviensis. Coloczae: Jurcsó, 1911.
- Doignon, Jean: Hilarius von Poitiers = Reallexikon für Antike und Christentum, Lieferung 114. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1989, 139–167.
- Dreves, Guido M.: Das Hymnenbuch des hl. Hilarius. = Zeitschrift für katholische Theologie, 1888/12, 358–369.
- Fontaine, Jacques: Études sur la poésie latine tardive d'Ausone a Prudence. Paris: Société, d'édition les Belles lettres, 1980.
- Fontaine, Jacques: Naissance de la poésie dans l'occident chrétien. Esquisse d'une histoire de la poésie latine chrétienne du IIIe au VIe siècle. Paris: Études Augustiniennes, 1981.
- Gáldi László: Ismerjük meg a versformákat! Harmadik kiadás. Gáldi László jogutóda. Budapest: Móra, 1999.
- Hilaire de Poitiers: Sur Matthieu. Tome I. Introduction, texte critique, traduction et notes. Sources chrétiennes, 254. Paris: Éditions du Cerf, 1978. Tome II. Texte critique, traduction, notes, index et appendice. Sources chrétiennes, 258. Paris: Éditions du Cerf, 1979.
- Sancti Hilarii Pictaviensis episcopi Opera omnia. Patrologia Latina t. 10. repr. Turnhout: Brepols, 1991–1994.
- S. Hilarii episcopi Pictaviensis Opera. Pars quarta. Recensuit Alfredus Feder S. I. Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, 65. Vindobonae: Tempsky, 1916.
- S. Hilarii episcopi Pictaviensis Tractatus super Psalmos. Recensuit et commentario critico instruxit Antonius Zingerle. Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, 22. Vindobonae: Tempsky, 1891.
- S. Hilarii Tractatus de Mysteriis et Hymni et S. Silviae Aquitanae Peregrinatio ad loca sancta quae inedita ex codice Arretino deprompsit Ioh. Franciscus Gamurrini. Accedit Petri Diaconi Liber de locis sanctis. Romae, 1887.
- Kannengiesser, Charles: S. Hilaire de Poitiers = Rayez, André – Baumgartner, Charles – Olphe-Galliard, Michel: Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Tome 7. Paris: Beauchesne, 1969.
- Kolář, Antonius: De re metrica poetarum Graecorum et Romanorum. Pragae: Ministeriis Informationum, 1947.
- Kommentar zur Bibel. AT und NT in einem Band. Herausgegeben von Donald Guthrie, J. Alec Motyer. Wuppertal: R. Brockhaus Verlag, 1998.
- Meyer, Wilhelm: Die drei arezzaner Hymnen des Hilarius von Poitiers und Etwas über Rhythmus. = Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philol.-historische Klasse Heft 3. Berlin: Weidman'sche Buchh., 1909.
- Norberg, Dag: Introduction de la versification latin médiévale. Stockholm: Almqvist & Wiksell, [1958].
- Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgata alapján. Budapest: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2003.

- Pellegrino, Michele: La poesie di Sant’Ilario di Poitiers = Vigiliae Christianae 1 (1947), 201–226.
- Pesthy-Simon, Monika: Die Theologie der Versuchung im frühen Christentum. In Zusammenarbeit mit Tamás Adamik für die lateinischen Texte. Bern: Peter Lang, 2011, 124–127.
- Schanz, Martin: Geschichte der römischen Literatur. IV., 1. München: Beck, 1904.
- Sík Sándor: Himnuszok könyve. A keresztény himnuszköltészet remekei latinul és magyarul. Budapest: Szent István Társulat, 1943.
- Seutonius összes művei. A császáréletrajokat fordította Kis Ferencné, átdolgozta Kopeczky Rita. Budapest: Osiris Kiadó, 2004.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István: Verstan. Budapest: Gondolat, 1981.
- Tertullianus művei. Védőbeszéd. Ford. Városi István. Budapest: Szent István Társulat, 1986, 61–149.
- Zsolt Angela – Kovács Endre – Papp Árpád: abecedarium = Világirodalmi Lexikon 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.